

**ROZWÓJ TURYSTYKI
KULTUROWEJ
I PRZYRODNICZEJ
NA POGRANICZU
POLSKO-SŁOWACKIM**

**ROZVOJ KULTÚRNEHO
A PRÍRODNÉHO
TURIZMU NA
SLOVENSKO-POLSKOM
POHRANIČÍ**

**Rozwój turystyki kulturowej
i przyrodniczej na pograniczu
polsko-słowackim**

**Rozvoj kultúrneho
a prírodného turizmu
na slovensko-poľskom pohraničí**

Publikacja współfinansowana przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz z budżetu państwa za pośrednictwem Euroregionu „Tatry” w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska – Republika Słowacka 2007-2013

Publikácia podporovaná Európskou úniou z Európskeho fondu regionálneho rozvoja a zo štátneho rozpočtu prostredníctvom Euroregiónu „Tatry” v rámci Programu cezhraničnej spolupráce Poľsko – Slovenská republika 2007-2013

Wyłączną odpowiedzialność za treść niniejszej publikacji ponosi Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu i w żadnym razie nie może ona być utożsamiana z oficjalnym stanowiskiem Unii Europejskiej ani Euroregionu „Tatry”

Vylučnú zodpovednosť za obsah publikácie znáša Podhalaňská štátna odborná vysoká škola v Nowom Targu a žiadnom prípade nemôže byť stotožňovaná s oficiálnym stanoviskom Európskej únie a Euroregiónu „Tatry”

Recenzenci artykułów w j. polskim: Prof. dr hab. Włodzimierz Kurek
Dr hab inż. arch. Wojciech Kosiniński

Redakcja naukowa: Piotr Sadowski

Redakcja i korekta techniczna: Małgorzata Muszyńska-Kurnik, Justyna Kuzon

Tłumaczenie na j. słowacki: Magdalena Gromadzka

Tłumaczenie na j. angielski: Łukasz Abramek, Agnieszka Lasek, Paweł Poznański, autorzy

© Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, 2012
ISBN 978-83-60621-20-2

Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu
Kokoszków 71, 34-400 Nowy Targ
www.ppwsz.edu.pl

Przygotowanie publikacji do druku

Katarzyna Słabosz-Palacz, Jan Palacz
Faktoria Wyrazu, sp. z o.o.; tel. 609-512-609; www.faktoria-wyrazu.pl

Druk: Drukarnia GS, Kraków; tel. (12) 260-15-01

Fotografie na okładce: Rezerwat Przełom Białki, Tatry – widok znad Łapszanki, Dwór w Łopusznej (fot. Piotr Sadowski); Panorama Tatr nad zamkiem w Kieżmarku (fot. Przemysław Zachura)

Rozwój turystyki kulturowej i przyrodniczej na pograniczu polsko-słowackim
PPWSZ, Nowy Targ 2012, s. 123–132

Rozvoj kultúrneho a prírodného turizmu na slovensko-poľskom pohraničí
PPWSZ, Nowy Targ 2012, s. 123–132

— *Mapy barwne: s. XLX–XXI* —

DR FRANCISZEK MRÓZ

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Geografii
Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, Instytut Rekreacji i Turystyki

MGR ŁUKASZ MRÓZ

Uniwersytet Jagielloński, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej

Geneza i rozwój Drogi św. Jakuba w państwach Grupy Wyszehradzkiej

Genéza a vývoj Cesty svätého Jakuba v štátoch Vyšehradskej štvorky

The Genesis and Development of St. James Route in the Countries of the Visegrad Group

Abstrakt: Cieľom prezentovaného príspevku je zhrnúť aktivity spojené s genézou a vývojom Cesty svätého Jakuba v Poľsku, Česku, Slovensku a Maďarsku. Autori na základe vlastných výskumov a na základe informácií získaných od organizácií, ktoré sa starajú o Cestu svätého Jakuba, snažia sa predstaviť hlavné problémy a výzvy ďalšieho rozvoja Camino de Santiago v štátoch Vyšehradskej štvorky (V4). Vo výskumoch nad fenoménom Cesty svätého Jakuba v Európe súčasne platí, že obnovenie Cesty svätého Jakuba predchádzala púť blahoslaveného Jána Pavla II. do Santiago de Compostela v roku 1982. V roku 1987 Rada Európy vyhlásila, že Camino de Santiago bude prvou Európskou kultúrnou cestou a nabádala miestne vlády na obnovenie dávnych pútnických ciest. V roku 2003 európska sieť Ciest svätého Jakuba dosiahla poľsko-nemeckú hranicu v Zgorzelci (Görlitz). V roku 2004 Poliaci, ktorí putovali k hrobu svätého Jakuba začali práce spojené s vyznačovaním poľských úsekov cesty, čo v konečnom dôsledku zapríčinilo otvorenie prvého úseku v roku 2005 – Dolnosliezskej cesty svätého Jakuba. V období 2005–2011 vďaka práci členov bratstiev a spolkov sv. Jakuba cirkevnej správe, miestnym správam, turistickým organizáciám ako aj priateľom ciest svätého Jakuba a čitateľom tohto svätého v štátoch Vyšehradskej štvorky sa podarilo vyznačiť 4000 km Cesty svätého Jakuba, v tom 2700 km v Poľsku, výše 1100 km v Česku a cca 500 km v Maďarsku. Momentálne prebehávajú práce nad projektom prvého úseku cesty na Slovensku, ktorý bude sprístupnený pre verejnosť v druhej polovici roku 2012. (*preklad Magdalena Gromadzka*)

Abstract: The presented study is an attempt to summarize the activities associated with origin/genesis and development of St. James Route in Poland, Czech Republic, Slovakia and Hungary. The authors of this study, basing on personal research and interviews with foreign associations caring for St. James' Routes, also made an attempt to present the main problems and challenges related to the further development of the Camino de Santiago in the Visegrad Group countries (V4). Among those investigating the phenomenon of St. James Route in Europe nowadays prevails consistent belief that the revival of St. James Route was preceded by a pilgrimage of Blessed John Paul II to Santiago de Compostela in 1982. In 1987 the Council of Europe declared the Camino de Santiago, to be the first European Cultural Route and encouraged local authorities to restore the old routes of pilgrimage. In 2003 the European network of St. James' Routes reached the German-Polish border in Görlitz/Zgorzelec. In 2004 Polish people, who pilgrimage to the tomb of St. James, already began works on the demarcation of the Polish sections of St. James Route, which finally led to opening of the first section of St. James' Route in 2005; Dolnośląska St. James Route. In the years 2005–2011, thanks to the work of members of fraternities and St. James' associations, the Church authorities, local government authorities, tourism organizations, as well as friend the ways St. James and worshipers of St. James among the Visegrad Group countries, currently there are more than 4000 km of St. James Route already marked, including over 2700 km in Poland, over 1100 km in Czech Republic and approximately 500 km in Hungary. At present we

work on the project of the first section of St. James' Routes in the Slovak Republic, which will be opened in the second half of 2012. (translated by Agnieszka Lasek)

Słowa kluczowe: Droga św. Jakuba, Grupa Wyszehradzka, turystyka kulturowa, turystyka religijna

Kľúčové slová: Cesta svätého Jakuba, Vyšehradská štvorka, kultúrny turizmus, náboženská turistika

Keywords: St. James Route, Visegrád Group, cultural tourism, religious tourism

Wprowadzenie

W 2012 r. w wielu parafiach, ośrodkach i stowarzyszeniach związanych z kultem św. Jakuba Starszego Apostoła, a także na szlakach Jakubowych w całej Europie obchodzona będzie 30. rocznica pielgrzymki bł. Jana Pawła II do Santiago de Compostela (9 listopada 1982) i wygłoszonego przez papieża przemówienia nazwanego „Aktem Europejskim”.

To miejsce, tak drogie pobożności mieszkańców prowincji galicyjskiej i wszystkich Hiszpanów – mówił wówczas Jan Paweł II – stało się w ciągu wieków punktem przyciągania dla Europy i dla całego chrześcijaństwa. (...) Moje spojrzenie ogarnia w tej chwili cały kontynent europejski, tę olbrzymią sieć dróg komunikacji, które łączą składające się nań miasta i narody; widzę te drogi, które od średniowiecza prowadziły i prowadzą do Santiago de Compostela (...) niezliczone rzesze pielgrzymów, które tu ściągają nabożeństwo do Apostoła Jakuba. (...) Tu przybywali z Francji, z Włoch, z Europy Środkowej, z krajów nordyckich i z narodów słowiańskich chrześcijanie wszelkich stanów: od królów aż po najskromniejszych wieśniaków, chrześcijanie wszystkich poziomów duchowych: od świętych, jak Franciszek z Asyżu czy Brygida Szwedzka (nie mówiąc o tylu świętych hiszpańskich), aż po publicznych grzeszników, czyniących pokutę. Cała Europa odnalazła się wokół tej «pamiątki» świętego Jakuba, w tych samych wiekach, w których budowała się jako kontynent jednorodny i zjednoczony duchowo. Dlatego to sam Goethe stwierdzi, że świadomość europejska zrodziła się w pielgrzymowaniu. (...) Dlatego ja, Jan Paweł, syn polskiego narodu, który zawsze uważał się za naród europejski, syn narodu słowiańskiego wśród Latynów i łacińskiego pośród Słowian, z Santiago kieruję do ciebie, stara Europo, wołanie pełne miłości: Odnajdź siebie samą! Bądź sobą! Odkryj swoje początki. Technij życie w swoje korzenie... (Jan Paweł II, 1983)

Wśród osób badających fenomen Camino de Santiago – Drogi św. Jakuba panuje obecnie zgodne przekonanie, że „Akt Europejski” bł. Jana Pawła II rozpoczął nowy etap w historii pielgrzymowania do grobu św. Jakuba (Jackowski, Sołjan 2000; Wyrwa 2009; Muszyński 2010; F. Mróz, Ł. Mróz 2011) i ponowny rozwój tego jednego z najważniejszych, chrześcijańskich szlaków pielgrzymkowych.

Na apel papieża Polaka odpowiedziała m.in. Rada Europy, uznając w 1987 r. Drogę św. Jakuba pierwszym kulturowym szlakiem Europy i zachęcając władze regionów do odtworzenia dawnych szlaków pielgrzymkowych. Już w następnym roku do grobu św. Jakuba Apostoła wyruszyli pierwsi pielgrzymi z Hiszpanii i Francji. Początkowo w Hiszpanii, a w następnych latach m.in. we Francji, Niemczech, Włoszech, Austrii i Szwajcarii pojawiły się drogowskazy z motywem muszli św. Jakuba. W 1993 r. droga pielgrzymkowa do Santiago na terytorium Hiszpanii, a w 1998 r. na obszarze Francji, została wpisana przez UNESCO na listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego Ludzkości. W 2003 r. europejska sieć Camino de Santiago dotarła do granicy niemiecko-polskiej w Görlitz/Zgorzelcu. W następnym roku, osoby z Polski pielgrzymujące do grobu św. Jakuba rozpoczęły pracę nad wytyczeniem polskich odcinków Drogi św. Jakuba.

Prezentowane opracowanie jest próbą podsumowania działań związanych z powstaniem i rozwojem odcinków Drogi św. Jakuba na terenie Polski, Czech, Słowacji i Węgier. Autorzy opracowania na podstawie badań terenowych oraz wywiadów z zagranicznymi stowarzyszeniami opiekującymi się szlakami jakubowymi podjęli także próbę przedstawienia najważniejszych problemów oraz wyzwań związanych z dalszym rozwojem Camino de Santiago w państwach należących do Grupy Wyszehradzkiej (V4), tj. Polsce, Czechach, Słowacji i Węgrzech. Autorzy opracowania pragną podkreślić, że praca ma charakter przy czynkowy i stanowi podstawę do dalszych badań.

Drogi św. Jakuba w Polsce¹

Projekt wytyczenia pierwszego odcinka Drogi św. Jakuba w Polsce pojawił się w 2004 r. na forum internetowym portalu Polskiego Klubu Camino de Santiago. Pomysłodawcą Jakubowego szlaku o nazwie Droga Polska był Włodzimierz Antkowiak – autor jednej z pierwszych współczesnych polskich relacji z pielgrzymki do grobu św. Jakuba. Głównym założeniem projektu było odtworzenie szlaku pątniczego prowadzącego z Ogrodnik przez Olsztyn, Toruń, Gniezno, Poznań do Słubic na granicy z Niemcami (Antkowiak 2007). Prace nad odtworzeniem Drogi Polskiej rozpoczęto jednak dopiero w 2006 r. Otwarcie pierwszego odcinka tego szlaku z Olsztyna do sanktuarium maryjnego w Gietrzwałdzie (20 km) nastąpiło 25 lipca 2006 r. W kwietniu 2007 r. odcinek ten został przedłużony do kościoła św. Jakuba w Toruniu, zaś w 2009 r. do Trzemeszna (Mendyk, Mróz 2009).

Od kwietnia 2007 r. prace nad oznakowaniem szlaku przejęła Międzynarodowa Agencja Poszukiwawcza (MAP) z siedzibą w Toruniu. W dniu 25 lipca 2011 r. w Kętrzynie uroczystie otwarto kolejne odcinki Drogi Polskiej – Suwalszczyzna oraz Warmia i Mazury. Pierwszy odcinek o nazwie Suwalszczyzna rozpoczyna się w Ogrodnikach na granicy polsko-litewskiej i prowadzi przez Sejny, Krasnopol, Wigry, Suwałki do Bakalarzewa (ok. 120 km). Odcinek Warmia i Mazury liczy 193 km i prowadzi z Bakalarzewa przez Olecko, Kruklanki, Giżycko, Gierłoż, Kętrzyn, Świętą Lipkę, Reszel, Lutry, Wipsowo, Barczewo do Olsztyna. W Olsztynie nowy odcinek Drogi Polskiej łączy się ze wspomnianym już odcinkiem Camino Polaco: Olsztyn – Brodnica – Toruń – Trzemeszno. Długość odcinka Drogi Polskiej z Ogrodnik do Trzemeszna wynosi ok. 530 km. Trasę niemal w całości poprowadzono w oparciu o istniejące szlaki turystyczne, zwłaszcza międzynarodowy szlak pieszy E-11 (Słubice – Ogrodniki; Antkowiak 2007). Przedłużeniem Drogi Polskiej są kolejne szlaki Jakubowe: Droga św. Jakuba – Szlak Piastowski (Mogilno – Trzemeszno – Niechanowo – Gniezno), Lubuska Droga św. Jakuba (Murowana Goślina – Słubice), Wielkopolska Droga św. Jakuba (Gniezno – Poznań – Lubiąż – Głogów) i Dolnośląska Droga św. Jakuba (Głogów – Jakubów – Zgorzelec). Tym samym oznakowane polskie odcinki Drogi św. Jakuba połączyły północno-wschodni kraniec Polski ze Zgorzelcem.

Pierwszym oznakowanym i otwartym odcinkiem Camino de Santiago w Polsce jest Dolnośląska Droga św. Jakuba (Ceglińska i in., 2006). Droga prowadzi z Głogowa, przez Jakubów, Grodowiec, Polkowice, Chocianów, Bolesławiec i Lubań do Zgorzelca, a jej długość wynosi 164 km. Szlak ten powstał dzięki inicjatywie Bractwa św. Jakuba Apostoła w Jakobowie i Fundacji Wioski Franciszkańskiej. Uroczyste otwarcie Dolnośląskiej Drogi św. Jakuba odbyło się 24 lipca 2005 r. w Jakobowie oraz w Zgorzelcu, gdzie na Moście Staromiejskim dokonano symbolicznego włączenia polskiego odcinka Drogi św. Jakuba do europejskiej sieci dróg Jakubowych (Hass 2008). W 2007 r. wzdłuż Drogi Dolnośląskiej, lecz w kierunku przeciwnym, ze Zgorzelca do Jakobowa, został wytyczony Szlak Pielgrzymkowy do Jakobowa.

Przedłużeniem Dolnośląskiej Drogi św. Jakuba jest otwarta 6 listopada 2006 r. w Poznaniu Wielkopolska Droga św. Jakuba, która wiedzie z Gniezna przez Lednicę, Poznań, Lubiąż, Leszno do Głogowa i ma długość 234 km (Ceglińska i in. 2006). W kwietniu 2007 r. na planowanym przebiegu Drogi Polskiej, otwarty został wspomniany już odcinek Drogi św. Jakuba na Szlaku Piastowskim – z Mogilna przez Trzemeszno, Niechanowo na Wzgórze Lecha w Gnieźnie (40 km długości; *Szlak Piastowski...*).

W 2005 r. prof. Ulrich Knefelkamp z Katedry Historii Średniowiecznej i Regionalnej Historii Kultury na Wydziale Kulturoznawstwa Uniwersytetu Europejskiego „Viadrina” we Frankfurcie nad Odrą wyznaczył przebieg Lubuskiej Drogi św. Jakuba (ok. 250 km). Droga prowadzi wzdłuż dawnego szlaku handlowego, nazywanego drogą frankfurcką, prowadzącego z Poznania do Frankfurtu i Lubusza. Warto zaznaczyć, że tym szlakiem pielgrzymował w roku 1000 cesarz Otton III do grobu św. Wojciecha w Gnieźnie. Lubuska Droga św. Jakuba rozpoczyna się w Murowanej Goślinie, gdzie łączy się z Wielkopolską Droga św. Jakuba, a następnie prowadzi przez Oborniki Wielkopolskie, Sulęcín, Ośno Lubuskie z kościołem św. Jakuba do Słubic (Grabowski 2008). W Słubicach, na moście granicznym łączy się z Brandenburską Droga św. Jakuba, która z kolei prowadzi z Frankfurtu nad Odrą przez Bernau i Erkner do Berlina.

¹ Mapa Dróg św. Jakuba w Polsce zob. kolorowa wkładka (mapa XXIX).

Najdłuższym odcinkiem Camino de Santiago w Polsce jest licząca 913 km Droga św. Jakuba Via Regia – prowadząca z Korczowej (przy granicy polsko-ukraińskiej) przez Przemyśl, Jarosław, Przeworsk, Rzeszów, Pilzno, Tuchów, Tarnów, Brzesko, Kraków, Olkusz, Będzin, Piekary Śląskie, Górę Św. Anny, Opole, Skorogoszcz, Brzeg, Wrocław, Legnicę do Zgorzelca. Szlak ten prowadzi wzdłuż dawnej Via Regia (Wysokiej Drogi), czyli traktu, który wiódł z Kijowa przez Lwów, Kraków, Wrocław, Lipsk, Kolonię, Akwizgran do Paryża. Via Regia była ponadregionalną drogą, która sprzyjała rozwojowi handlu, wzajemnych stosunków między państwami europejskimi oraz powstawaniu nowych ośrodków miejskich (Zarębski, b.d.). Poruszali się po niej w sposób bezpieczny nie tylko handlarze i wojska, ale i pielgrzymi udający się do grobu św. Jakuba Apostoła w Santiago de Compostela w Hiszpanii. Kolejne odcinki Drogi św. Jakuba Via Regia otwarto w następujących terminach: 6 października 2006 r. (odcinek: Brzeg – Wrocław – Legnica – Zgorzelec), 15 września 2008 r. (odcinek: Góra św. Anny – Opole – Skorogoszcz – Brzeg), 24 lipca 2010 r. (odcinek: Pilzno – Tuchów – Tarnów – Brzesko – Kraków; Plezia 2009) oraz 8 sierpnia 2010 r. (Droga św. Jakuba Via Regia w Zagłębiu Dąbrowskim; trasa Kraków – Olkusz – Sławków – Będzin – Sączów – Piekary Śląskie – Góra św. Anny).

W listopadzie 2011 r. zakończono prace nad wytyczeniem i oznakowaniem ostatniego nieoznakowanego odcinka Drogi św. Jakuba Via Regia w Polsce, na obszarze woj. podkarpackiego. Odcinek ten podzielony jest na osiem etapów i biegnie z Korczowej przez Przemyśl, Jarosław, Przeworsk, Rzeszów do Pilzna. Szlak został wytyczony dzięki dofinansowaniu ze środków Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego. Bezpośrednim beneficjentem projektu było Stowarzyszenie ProCarpathia z siedzibą w Rzeszowie we współpracy ze Stowarzyszeniem „Przyjaciele Drog św. Jakuba w Polsce”. 5 stycznia 2012 r. nastąpiło „urzędowe” otwarcie szlaku w Urzędzie Marszałkowskim w Rzeszowie. Oficjalne otwarcie Drogi w terenie, przewidziane jest na 25 lipca 2012 r. Obecnie opiekę nad podkarpackim szlakiem muszą sprawują harcerze Podkarpackiej Chorągwi Harcerzy Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej, którzy od wiosny 2012 r. podjęli prace związane z poprawą oznakowania i promocją Drogi zarówno w regionie (Ł. Mróz 2012).

We wrześniu 2007 r. otwarta została Lęborska Droga św. Jakuba, której trasa prowadzi z Sianowa przez Lębork, Łebę do Smołdzina (90 km). Szlak ten jest fragmentem projektowanej Pomorskiej Drogi św. Jakuba, która ma prowadzić z Kretyni na Litwie przez Królewiec w Obwodzie Kaliningradzkim, a następnie wzdłuż polskiego wybrzeża Bałtyku – przez Frombork, Elbląg, Gdańsk, Kartuzy, Lębork, Łebę, Słupsk, Koszalin, Kołobrzeg do Świnoujścia, gdzie połączy się z już istniejącą niemiecką częścią Via Baltica. 29 września 2010 r. Komitet Sterujący Programu Współpracy Transgranicznej Południowy Bałtyk zatwierdził projekt „RECreate – Rewitalizacja europejskiego szlaku kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku – Pomorski Szlak św. Jakuba”. Celem projektu jest odtworzenie Pomorskiej Drogi św. Jakuba, noszącej też łacińską nazwę Via Baltica i włączenie jej w europejską sieć Camino de Santiago (*Pomorska Droga...*).

25 października 2008 r. w parafii pw. św. Jakuba Apostoła Starszego w Więclawicach Starych otwarto pierwszy odcinek Małopolskiej Drogi św. Jakuba w województwie małopolskim, prowadzący z Pałecznicy przez Więclawice Stare do Krakowa (F. Mróz 2009). Odcinek szlaku w województwie świętokrzyskim z Sandomierza przez Kotuszów, Szczaworyż, Probołowice do Pałecznicy otwarto 23–25 lipca 2009 r. w Sandomierzu i parafii św. Jakuba w Kotuszowie (Bednarz, Wojnaroska 2009). Długość Małopolskiej Drogi św. Jakuba od kościoła św. Jakuba w Sandomierzu do Rynku Starego Miasta w Krakowie wynosi 206 km. Trasa Małopolskiej Drogi św. Jakuba nawiązuje do średniowiecznego traktu handlowego prowadzącego skrajem doliny Wisły od Sandomierza do Krakowa. Trakt ten stanowił jedną z odnóg tzw. ruskiego szlaku wodącego z Polesia i Rusi do stolicy Korony oraz na Śląsk. W 2010 r. członkowie Bractwa św. Jakuba w Więclawicach Starych zakończyli oznakowanie muszlami św. Jakuba oraz złotymi strzałkami kolejnego odcinka Małopolskiej Drogi św. Jakuba – ponad 50-kilometrowej trasy z Krakowa przez Tyniec, Liszki, Mników, Sankę do kościoła św. Jakuba w Palczowicach.

We wrześniu 2008 r. otwarto Drogę św. Jakuba Via Cervimontana (Drogę Jeleniogórską). Malownicza trasa tej drogi przebiega z Jeleniej Góry przez Siedlęcın, Radomice (kościół św. Jakuba), Lubomierz, Gryfów Śląski do Lubania (długość 55 km). W Lubaniu Droga Jeleniogórska łączy się Dolnośląską Drogą św. Jakuba oraz Drogą św. Jakuba Via Regia. 22 sierpnia 2010 r. otwarto 50-kilometrowy odcinek tej

drogi z Krzeszowa k. Kamiennej Góry do Jeleniej Góry. Szlak ten zmienił też nazwę na Sudecką Drogę św. Jakuba.

25 lipca 2009 r. otwarto Ślązańską Drogę św. Jakuba, która rozpoczyna się na szczycie góry Ślęza (718 m n.p.m.) i prowadzi przez Sobótkę (kościół św. Jakuba), Buków, Ujów (kościół św. Jakuba) do Środy Śląskiej (55 km), gdzie łączy się z Drogą św. Jakuba Via Regia.

Do nowych odcinków Jakobowego szlaku w Polsce zaliczyć należy także otwartą 1 sierpnia 2009 r. Drogę św. Jakuba w powiecie lubińskim – tzw. Miedziana Droga św. Jakuba. Trasa drogi prowadzi ze Ścinawy przez Ręszów, Siedlce, Lubin, Brunów do Chocianowa, gdzie łączy się Dolnośląską Drogą św. Jakuba.

W liturgiczne wspomnienie św. Jakuba Apostoła w 2010 r. podczas Jarmarku Jakobowego w Nysie otwarto Nyską Drogę św. Jakuba. Trasa tego szlaku Jakobowego prowadzi z Gluchołaz przez Nysę do Skorogoszczy, a jego długość wynosi 100,5 km. Droga, oznakowana znakiem muszli odtwarza dawny trakt handlowy, który prowadził z południowej części Śląska do Wrocławia. W Skorogoszczy Nyska Droga św. Jakuba łączy się z Drogą św. Jakuba Via Regia (Barska 2009). Planowane jest przedłużenie tego odcinka szlaku Jakobowego do Republiki Czeskiej, do miejscowości Jeseník i Javorník, które należały przez blisko pięć wieków do Śląska i Księstwa Nyskiego.

Najmłodszym – otwartym odcinkiem Camino de Santiago w Polsce jest Beskidzka Droga św. Jakuba, otwarta 8 października 2011 r. na Przełęczy Karkoszczonek (729 m n.p.m.) w Beskidzie Śląskim. Szlak o długości 30 km prowadzi z sanktuarium św. Jakuba w Szczyrku przez Skoczów do Simoradza. Beskidzka Droga św. Jakuba powstała z inicjatywy Bractw św. Jakuba w Szczyrku i Simoradza. Należy zaznaczyć, że w ostatnim kwartale 2011 r. członkowie Bractwa św. Jakuba w Szczyrku oznakowali kolejny, ponad 80-kilometrowy odcinek Beskidzkiej Drogi św. Jakuba prowadzący z Wadowic przez Rzyki, Groń Jana Pawła II, Ślemień, Rychwałd, Żywiec do Szczyrku.

Drogi św. Jakuba w Polsce są obok Szlaków Papieskich najdłuższymi szlakami pielgrzymkowymi w Polsce. Od połowy 2005 r. do końca 2011, dzięki ogromnemu zaangażowaniu członków Bractw św. Jakuba, Stowarzyszenia „Przyjaciele Dróg św. Jakuba w Polsce”, władz kościelnych, samorządowych oraz caminowiczów i czcicieli Apostoła, oznakowano i otwarto w Polsce ponad 2900 kilometrów odcinków Jakobowych szlaków. W 2012 r. zaplanowane jest otwarcie nowych odcinków Drogi św. Jakuba m.in. na trasie: Łądn/Warta – Miłosław – Błazejewo – Lubiąż, Lublin – Annopol – Sandomierz, a także Syców – Oleśnica – Wrocław. W planie jest także oznakowanie Podhalańsko-Orawskiej Drogi św. Jakuba, która rozpoczynać się będzie w Nowym Targu, skąd szlak poprowadzony zostanie do kościoła św. Jakuba w Piekielniku, a następnie przez Lipnicę Wielką na Orawie do przejścia granicznego Winiarczykówka-Bobrow na granicy polsko-słowackiej.

Jednocześnie widoczny jest wyraźny rozwój kultu św. Jakuba Starszego Apostoła w wielu regionach Polski. Z każdym rokiem rośnie w naszym kraju zainteresowanie Camino de Santiago. W 2010 r. – Świętym Roku Jakobowym, 2040 osób z Polski (0,75% ogółu) otrzymało tzw. „Compostelkę”, tj. dokument potwierdzający odbycie pielgrzymki do grobu św. Jakuba – przejścia pieszo ostatnich 100 km lub przejechania na rowerze bądź konno ostatnich 200 km Camino de Santiago (*Ad Sancti Jacobi...* 2010). W 2011 r. liczba polskich pielgrzymów w Santiago de Compostela była nieco mniejsza (w porównaniu do 2010 r.) – wyniosła bowiem 1820 osób, jednak udział Polaków w ogólnej liczbie pątników, którzy otrzymali „Compostelkę” wzrósł do niemal 1% ogółu (0,99%; *Ad Sancti Jacobi...* 2011).

Warto także podkreślić, że w wielu parafiach pw. św. Jakuba, bractwach i stowarzyszeniach Jakobowych oraz wśród czcicieli św. Jakuba powstają nowe inicjatywy związane z ożywieniem kultu Apostoła, a także odtworzeniem nowych odcinków Camino de Santiago. Z każdym rokiem wzrasta również liczba osób, którzy decydują się indywidualnie bądź też w niewielkich grupach pielgrzymować polskim „muszelkowym szlakiem”. Szansą rozwoju i możliwością wpisania Dróg św. Jakuba w Polsce do europejskiej sieci szlaków Jakobowych mogą stać się wizyty pielgrzymów zagranicznych. W 2010 r. na Drogach św. Jakuba w Polsce gościło kilkadziesiąt pielgrzymów z zagranicy – m.in. z Francji, Wielkiej Brytanii, Szwajcarii, Niemiec, Hiszpanii, Brazylii i Stanów Zjednoczonych. Wspólne kontakty rokuja na kolejne wizyty w naszym kraju turystów zagranicznych (Plezia 2010).

Do największych problemów związanych z pielgrzymowaniem polskimi odcinkami Drogi św. Jakuba należy wymienić przede wszystkim: brak lub niedostępność bazy noclegowej, braki w oznakowaniu wybranych odcinków, oznakowanie niezgodne z opisem w przewodnikach lub wytyczeniem na mapach, a także brak w wielu miejscach odpowiedniej opieki duszpasterskiej. Przed organizacjami, stowarzyszeniami i miłośnikami Drogi św. Jakuba zaangażowanymi w oznakowanie i opiekę nad odcinkami Drogi św. Jakuba w różnych częściach Polski stoją dalsze, bardzo istotne zadania związane m.in. z przygotowaniem bazy noclegowej i żywieniowej, wydaniem kieszonkowych przewodników pielgrzymich i map turystycznych, a także promocją i informacją o szlaku zwłaszcza w regionie przez który on przebiega. Nikła wiedza mieszkańców, przez którą wiedzie szlak muszli na temat postaci św. Jakuba Starszego Apostoła, tradycji pielgrzymowania do jego grobu w Santiago de Compostela i Camino de Santiago oraz brak próby angażowania i włączania w idee composteliańskie lokalnych społeczności, parafii i samorządów stanowi bardzo duże zagrożenie w dalszym funkcjonowaniu Dróg św. Jakuba w Polsce. Bardzo ważne jest zatem zapewnienie opieki nad Drogą i gromadzenie w tym celu jak najszerszej grupy „przyjaciół” wśród władz samorządowych, placówek szkolno-wychowawczych, organizacji turystycznych, harcerskich, studentów i innych osób. Koordynacja prac nie może zamykać się do grupki osób. Tylko bowiem lokalne jednostki i organizacje mogą sprawić, iż kult św. Jakuba na Drogach będzie naprawdę żywy.

Drogi św. Jakuba w Republice Czeskiej²

Drogi św. Jakuba na terytorium Republiki Czeskiej powstały dzięki zaangażowaniu i pracy członków Stowarzyszenia Przyjaciół Dróg św. Jakuba „Ultreia” (Občanské sdružení *ULTREIA*). Organizacja ta powstała w 2008 r. i skupia w swych szeregach 20 członków działających w ramach wolontariatu. Do głównych zadań stowarzyszenia należy m.in. pomoc osobom, które chcą odbyć pielgrzymkę szlakami jakubowymi, wydawanie oficjalnych credentiali, propagowanie pielgrzymowania do Santiago de Compostela, stwarzanie możliwości spotkań pielgrzymów, znakowanie i promowanie Dróg Św. Jakuba w Czechach. Dzięki aktywności członków Stowarzyszenia „Ultreia” udało się wytyczyć do chwili obecnej siedem szlaków Jakubowych – o długości ok. 1100 km. Kolejne trzy odcinki są projektowane i czekają na realizację. Wśród innych organizacji, stowarzyszeń i grup działających na rzecz odnawiania Dróg św. Jakuba w Czechach należy wymienić: Klub Czeskich Turystów, Cesta hvězdy, AgAkcent i Stowarzyszenie na Rzecz Wspierania Rozwoju Obszarów Wiejskich (PORES).

Dla osób, które pracowały nad koncepcją wytyczenia szlaku Jakubowego w Czechach ważnym aspektem było rozmieszczenie istniejących kościołów, kaplic bądź dawnych szpitali pw. św. Jakuba Starszego Apostoła. Do najważniejszych Jakubowych świątyń należy wymienić przede wszystkim te znajdujące się w miejscowościach przy Drodze św. Jakuba lub w jej bezpośredniej okolicy. Są to m.in. w miejscowościach: Hostouň, Kladruby, Czeski Krumlov, Znojmo, Mikulov, Lipník, Brno, Velehrad, Tisnov, Boskovice, Policka, Olomuniec, Libhost, Frýdek-Místek, Cieszyn, Ostrava, Bohumi-Vulovice, Krnov, Hradec nad Moravicí, Guntramovice, Kraliky, Kutna Hora, Praga-Stare Miasto, Praga-Zbraslav, Kasejovice, Nepomuk, Mnichovo Hradiště, Letáovice i Příbram.

Jednym z pierwszych szlaków jakubowych odtworzonych na terenie Republiki Czeskiej jest otwarta w maju 2008 r. Żytawska Droga św. Jakuba. Droga powstała dzięki działaniom Międzynarodowego Stowarzyszenia na Rzecz Drogi św. Jakuba Gniezno – Zgorzelec – Praga i trójstronnej współpracy partnerów z Polski: Fundacji Wioski Franciszkańskiej, Niemiec – Międzynarodowego Centrum Spotkań (IBZ) i Republiki Czeskiej – Stowarzyszenia na Rzecz Wspierania Rozwoju Obszarów Wiejskich (PORES; *Zittauer Jakobsweg*...). Projekt jest jednym z trzech odcinków szlaku Jakubowego prowadzącego z Gniezna do Pragi (603 km). Pierwszym odcinkiem jest wspomniana już w prezentowanym opracowaniu Wielkopolska Droga św. Jakuba (Gniezno – Głogów: 224 km), drugim – Droga Dolnośląska (Głogów – Zgorzelec: 170 km), zaś trzecim Droga Żytawska Görlitz – Praga o długości 209 km; przy czym szlak na terytorium Czech, prowadzący z Hrádek nad Nisou do Pragi, ma 147 km (*Żytawska Droga*...).

² Mapa Dróg św. Jakuba w Republice Czeskiej zob. kolorowa wkładka (mapa XXX).

Na terenie Czech część drogi została wytyczona dzięki wykorzystaniu istniejących szlaków oznakowanych przez Klub Czeskich Turystów. Na odcinku Hrádek nad Nisou – Praga, Żytawska Droga św. Jakuba oznakowana została równoległe z międzynarodowym szlakiem pieszym I–24. Znaczenie historyczne tego średniowiecznego traktu handlowego i zarazem szlaku pielgrzymkowego sięga X w. Według tradycji w 995 r. biskup Wojciech wędrował tędy z Czech do Polski. Pierwsze prace nad odtworzeniem drogi szlakiem muszli zostały rozpoczęte w 2005 r. równoległe po stronie polskiej (na Dolnym Śląsku i w Wielkopolsce; koordynatorem był Emil Mendyk) oraz niemieckiej (koordynatorem był ks. Michael Dittrich, dziekan i proboszcz katolickiej parafii w Żytawie. W 2006 r. obie inicjatywy zostały połączone. W następnym roku dołączyła do niej strona czeska.

Na trasie Drogi Żytawskiej znajduje się wiele pamiątek dawnych pielgrzymów, średniowieczne kościoły zbudowane ku czci św. Jakuba Starszego Apostoła (Żytawa, Letařovice – słynący z 60 tablic, na których przedstawiono sceny życia i legendy św. Jakuba z opisem w języku staroczeskim, oraz Mnichovo Hradiště), dawne szpitale, które służyły pątnikom i wędrowcom, a także komandorie joannitów, którzy zgodnie ze swoją regułą opiekowali się pielgrzymami. Droga prowadzi malowniczymi terenami wzdłuż Nysy Łużyckiej i Izery.

Żytawska Droga św. Jakuba posiada dwa alternatywne warianty na pierwszych etapach szlaku – pierwszy wariant przebiega z Hrádek nad Nisou do Václavice – gdzie znajduje się kościół pw. św. Jakuba Starszego Apostoła. W bezpośredniej bliskości przebiegu szlaku znajduje się również kościół pw. św. Jakuba w miejscowości Žápy – na południe od Stará Boleslav.

Ważnym odcinkiem Camino de Santiago w Republice Czeskiej jest szlak prowadzący z Pragi do Żelezná, nazywany Północną Droga św. Jakuba. Jest on fragmentem, drogi wiodącej do Santiago de Compostela przez Norymbergię, Genewę i Le Puy-en-Velay. Droga pokrywa się w dużej mierze z międzynarodowymi długodystansowymi szlakami pieszymi I–10 i I–24.

Północna Droga św. Jakuba w Czechach biegnie z Zbraslavia położonego na południe od Pragi, przez Karlštejn, Beroun, Nižbor, Kralovice, Plasy, Horní Břízu, Stříbro do Kladrub, gdzie znajduje się kościół św. Jakuba. Następnie szlak prowadzi wzdłuż rzeki Úhlavky do Prostiboř, Darmyšl do Hostouně – również z kościołem św. Jakuba. Ostatni odcinek biegnie przez Bela nad Radbuzou do Železná, gdzie następnie przekracza granicę czesko-niemiecką i łączy się z drogą do Norymbergii. Trasa przebiega głównie po już istniejących i wyznakowanych szlakach pieszych. Długość szlaku z Pragi do Żelezná wynosi 245 km (ze Zbraslavia 238 km). Na trasie umieszczono 3 tablice informacyjne o Drodze św. Jakuba: przy kościele pw. św. Jakuba w Hostouň, drogowskaz turystyczny w pobliżu słynnego mostu historycznego z sześcioma barokowymi posągami świętych w Bela nad Radbuzou i na przejściu granicznym w pobliżu Żelezná (*Severní...*).

Najmłodszym odcinkiem Drogi św. Jakuba w Republice Czeskiej jest Jakubowy szlak prowadzący z Pragi do Všeruby, oznakowany w lipcu 2011 r. Część szlaku pokrywa się z szlakami oznakowanymi przez Klub Czeskich Turystów i zaznaczona jest jako międzynarodowy szlak pieszy I24 Svatojakubská cesta (Droga św. Jakuba). Droga św. Jakuba z Pragi do Všeruby została utworzona, jako kontynuacja niemieckich Dróg św. Jakuba – Jakobswege z Regensburg, Eichstätt do Donauwörth. Wpisuje się ona w Drogę św. Jakuba przez Regensburg, Genewę, Lyon i Le Puy do Santiago de Compostela. Pod kątem historycznym trakt handlowy z Pragi do Regensburg istniał co najmniej od XIV w. Również misja chrześcijańska przybyła do Czech z Regensburga. Na ustanowienie odrębnego biskupstwa w Pradze w 973 r. wyraził zgodę ówczesny biskup Ratyzbony św. Wolfgang (*Severní...*).

W 2009 r. otwarto odcinek Jakubowego szlaku prowadzącego z Pragi do Czeskiego Krumlova. Długość tego odcinka to 228 km. Stał się on zarazem łącznikiem – pomiędzy Żytawską Drogą św. Jakuba, a drogami w Austrii – w południowej Bawarii (*ULTREIA...*). Jej przedłużeniem jest 49 km Droga św. Jakuba prowadząca z Czeskiego Krumlova przez Vítkův Kámen do Koranda przy granicy z Austrią i dalej do St. Oswald w Austrii. W Czeskim Krumlovie droga łączy się z szlakiem z Moraw – który biegnie z Brna przez Třebíč. Jest to odcinek o długości 293 km. Na trasie znajdują się kościoły pw. św. Jakuba w miejscowościach: Ivančice i Jindřichův Hradec.

Na Morawach wytyczone są kolejne trzy odcinki Drogi św. Jakuba. Jedna z nich prowadzi z Ołomuńca do Brna. Trasa biegnie na odcinku 87 km przez Náměšť na Hané, Přemyslovice, Stražisko, Malé Hradisko, Sloup i Jedovnice.

Droga św. Jakuba z Ołomuńca łączy się w Brnie z Droga, która prowadzi na południe do Mikulova (55 km) oraz ze szlakiem prowadzącym od wschodu z Velehradu (71 km). Z Velehradu projektowany jest natomiast szlak biegnący z Polski, zapoczątkowany na Śląsko-Morawskiej Drodze św. Jakuba z Simoradza przez Cieszyn, Frýdek-Místek, Libhost (we wszystkich miejscowościach znajdują się kościoły pw. św. Jakuba Starszego Apostoła). W Velehradzie planowany jest wariant łącznikowy szlaku, który wiódł będzie w kierunku południowym – przez Trnavę do Bratysławy.

Należy podkreślić, że pielgrzymowanie Droga św. Jakuba w Czechach staje się coraz bardziej popularne. W 2011 r. 975 Czechów (0,53% ogółu) otrzymało w Santiago de Compostela „Compostelkę” (*Ad Sancti Jacobi...* 2011).

Członkowie praskiego Stowarzyszenia Przyjaciół Dróg św. Jakuba „Ultraia” podkreślają, że jednym z głównych problemów funkcjonowania szlaku jakubowego na terenie Czech jest brak współpracy, a raczej dystansowanie się do tego projektu przedstawicieli zarówno Kościoła katolickiego, jak i Ewangelickiego Kościoła Augsburskiego Wyznania, Luterkańskiego Kościoła Augsburskiego Wyznania oraz Ewangelickiego Kościoła Czeskobraterskiego. W ostatnim roku to podejście duchownych do „caminowiczów” nieco się zmieniło i należy mieć nadzieję, że sytuacja ulegnie wyraźnej poprawie.

Drogi św. Jakuba na Słowacji i na Węgrzech³

W 2011 r. rozpoczęto konsultacje dotyczące utworzenia i oznakowania odcinków Drogi św. Jakuba w Republice Słowackiej. W prace nad tym projektem włączyli się m.in. pracownicy naukowcy Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Katedry Geografii i Regionalnego Rozwoju Uniwersytetu Konstantína Filozofa w Nitrze, doktoranci Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ oraz członkowie Bractwa św. Jakuba w Więclawicach Starych. Obecnie trwają konsultacje związane z oznakowaniem trzech słowackich odcinków Drogi św. Jakuba.

Podobnie jak w Polsce i Czechach – ważnym aspektem przy opracowywaniu koncepcji przebiegu Dróg św. Jakuba na Słowacji jest sieć kościołów pw. św. Jakuba Starszego Apostoła. Wśród tej grupy można wymienić wybrane kościoły w następujących miejscowościach: Bardejov (kaplica), Košice, Veľký Šariš, Bobrov, Levoča, Kysucké Nové Mesto, Banská Bystrica, Dubnica nad Vágiem, Tužina, Prašice, Smolinské, Trnava, Dolná Streda, Štvrtok, Volkovce, Horné Turovce, Vrakúň i Želiezovce.

Pierwsza z projektowanych Dróg św. Jakuba na Słowacji – Szarysko-Hrońsko-Nitzańska (*Šarišsko-pohronsko-nitrianska*) rozpoczynać się będzie w Bardejowie, skąd prowadzić będzie w kierunku południowym, do liczącego ponad 4 tys. mieszkańców miasta Veľký Šariš (Wielki Szarysz) w kraju preszowskim. W Wielkim Szaryszu znajduje się XIII-wieczny, gotycki kościół pw. św. Jakuba Starszego Apostoła. Warto zaznaczyć, że w herbie miasta umieszczono postać św. Jakuba – pielgrzyma trzymającego w prawej ręce kij z buklakiem na wodę, zaś w lewej dłoni torbę zawieszoną na prawym ramieniu. Z Wielkiego Szarysza szlak zostanie poprowadzony do Lewoczy, słynącej z największego na Spiszu kościoła pw. św. Jakuba, a w nim najwyższego gotyckiego ołtarza na świecie, również poświęconego św. Jakubowi Starszemu. Z Lewoczy Szarysko-Hrońsko-Nitzańska Droga św. Jakuba zostanie poprowadzona przez następujące miejscowości: Staré Hory (znane na Słowacji sanktuarium maryjne), Bańską Bystrycę, Volkovce, Nitru, Dolná Streda, Štvrtok, aż do stolicy Słowacji – Bratysławy. Warto przypomnieć, że w 1994 r. w stolicy Słowacji odkryto ruiny zniszczonej gotyckiej kaplicy św. Jakuba. W miejscowości Volkovce, droga prowadząca z Bardejowa połączy się z planowanym odcinkiem łącznikowym, który będzie prowadził przez południowo-zachodnią część Słowacji, na południe do Węgier.

Obecnie trwają także konsultacje związane z drugim słowackim odcinkiem Camino de Santiago, którego trasa prowadzić będzie przez południowo-zachodnią część Słowacji. Nitzańsko-Hrońska (*Nit-*

³ Mapa Dróg św. Jakuba na Słowacji i na Węgrzech zob. kolorowa wkładka (mapa XXXI).

riansko-pohronska) Droga św. Jakuba oznakowana zostanie pielgrzymi muszlami z Nitry do gotyckiego kościoła św. Jakuba w Želiezovcach, a następnie przez Biňu (z rotundą z XII w.) do węgierskiego Esztergomu.

Trzeci odcinek szlaku jakubowego tzw. Poważska (*Považská*) Droga św. Jakuba będzie przedłużeniem Podhalańsko-Orawskiej Drogi św. Jakuba. Na terytorium Słowacji szlak ten będzie prowadził od przejścia granicznego Winiarczykówka-Bobrow do kościoła św. Jakuba w Bobrowie, a następnie w kierunku zachodnim do Kysuckého Nového Mesta i stąd do Żyliny. Z Żyliny szlak jakubowej muszli zostanie poprowadzony Doliną Wagu, przez Dubnicę nad Wagiem (kościół św. Jakuba) i Nowe Miasto nad Wagiem do Bratysławy.

Na Węgrzech trwają prace nad oznakowaniem jakubowego szlaku z Budapesztu przez Lebany do Wiednia. Obecnie „caminowicze” pielgrzymują tzw. Via Margaritarum, której trasa wiedzie z Budapesztu przez Esztergom, Székesfehérvár i Veszprém do Wiednia (550 km), a następnie do maryjnego sanktuarium w Mariazell (długość drogi z Wiednia do Mariazell wynosi 760 km). Na szlaku, w miejscowości Mátra-verbély Szentkút znajduje się narodowe sanktuarium Węgier – trasa oznakowana jest w obu kierunkach.

Zakończenie

Droga św. Jakuba – Camino de Santiago jest najdłuższym i najbardziej znanym szlakiem pielgrzymkowym i kulturowym w Europie. Istniejący nieprzerwanie od ponad 1000 lat szlak przeżywa w ostatnim dziesięcioleciu ogromny rozwój. W różnych częściach Europy pojawiają się kolejne inicjatywy, których celem jest rozwój kultu św. Jakuba, a także powstanie nowych odcinków Camino de Santiago. Tylko w latach 2006–2011 na terenie państw Grupy Wyszehradzkiej oznakowano i otwarto ponad 4000 km odcinków Jakubowych szlaków. W najbliższym roku zaplanowane są otwarcia kolejnych odcinków Dróg św. Jakuba, którymi jak przed wiekami do grobu św. Jakuba Starszego Apostoła w Santiago de Compostela pielgrzymować będą osoby, aby odnowić i umocnić swą wiarę oraz w wyrazisty sposób świadczyć o duchowych korzeniach Starego Kontynentu (Benedykt XIV).

Autorzy składają serdeczne podziękowanie ks. Ryszardowi Honkiszowi – proboszczowi parafii pw. św. Jakuba w Więclawicach Starych, Panu doc. dr. hab. Alfredowi Krogmanowi z Katedry Geografii i Regionalnego Rozwoju Uniwersytetu Konstantina Filozofa w Nitrze oraz Panu Tomaszowi Jindřichowi ze Stowarzyszenia Przyjaciół Dróg św. Jakuba „Ulteia” (Obcanskie sdrúžení *ULTREIA*) za cenne uwagi w przygotowaniu niniejszego artykułu.

Literatura

- Ad Sancti Jacobi Limina Peregrinatio. Informe estadístico – Año Santo 2010*, <http://www.peregrinossantiago.es/esp/wp-content/uploads/informes/peregrinaciones2010.pdf>, dostęp: 27.10.2011.
- Ad Sancti Jacobi Limina Peregrinatio. Informe estadístico – Año Santo 2011*, <http://www.peregrinossantiago.es/esp/wp-content/uploads/informes/peregrinaciones2010.pdf>, dostęp: 27.03.2012.
- Antkowiak W., *Szlak św. Jakuba. Polska Droga. Odcinek Olsztyn – Toruń. Przewodnik dla pielgrzymów i turystów*, Toruń.
- Barska J. 2009, *Trakt św. Jakuba w Nysie*, [w:] I. Hodorowicz, F. Mróz (red.), *Pielgrzymi na Drodze św. Jakuba. Przeszłość i teraźniejszość*, Kraków 2009, s. 165–170.
- Bednarz K., Wojnarowska M., 2009, *Na Jakubowym Szlaku*, Gość Sandomierski, 31/171, s. 3.
- Benedykt XIV, *Orędzie z okazji inauguracji Roku Świętego w Santiago de Compostela*, Centro de Peregrinacion Juan Pablo II – Monte del Gozo, <http://centrodeperegrinacion.wordpress.com>, dostęp: 12.10.2011.
- Ceglińska A., Karaś H., Mendyk E., Smyk J., 2006, *Droga św. Jakuba Gniezno – Zgorzelec – Praga. Część polska: Droga Wielkopolska i Droga Dolnośląska. Przewodnik Pielgrzyma*, Fundacja Wioski Franciszkańskiej, Janice.
- Grabowski P., *Lubuski szlak Drogi św. Jakuba*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Drogi św. Jakuba w Polsce. Stan badań i organizacja*, IGiP UJ, PPWSZ Nowy Targ, Bractwo św. Jakuba Starszego Apostoła Oddział Małopolski w Więclawicach Starych, Kraków 2008, s. 117.

- Hass W., *Z Jakubowa do Santiago de Compostela. Szlak, bractwo, sanktuarium*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Drogi św. Jakuba w Polsce. Stan badań i organizacja*, IGiGP UJ, PPWSZ Nowy Targ, Bractwo św. Jakuba Starszego Apostoła Oddział Małopolski w Więclawicach Starych, Kraków 2008, s. 95–102.
- Jackowski A., Sołjan I. (red.), 2000, *Szlaki pielgrzymkowe Europy. Leksykon*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Jan Paweł II, 1983, Tekst przemówienia w Santiago de Compostela z 9.11.1982, „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie), 2(38), s. 29.
- Krogmann A., 2005, *Aktuálne možnosti využitia územia Nitrianskeho kraja z hľadiska cestovného ruchu*, Nitra.
- Krogmann A., 2007, *Religiózný cestovný ruch v Nitrianskom kraji*, Nitra.
- Mendyk E., Mróz F., 2009, *Droga św. Jakuba w Polsce. Kalendarium wydarzeń w latach 2004–2009*, [w:] I. Hodorowicz, F. Mróz (red.), *Pielgrzymi na Drodze św. Jakuba. Przeszołość i teraźniejszość*, Kraków 2009, s. 77–85.
- Mróz F., 2009, *Otwarcie Małopolskiej Drogi św. Jakuba*, Alma Mater. Miesięcznik Uniwersytetu Jagiellońskiego, 110–111, Kraków, s. 60–61.
- Mróz F., Mróz Ł., *Sukcesy i wyzwania związane z rozwojem kultu i Drogi św. Jakuba w Polsce*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Wpływ Świętego Roku Jakubowego na rozwój kultu i Drogi św. Jakuba*, Wyd. „Czuwajmy”, Kraków, s. 117–131.
- Mróz Ł., *Geneza i rozwój Dróg Św. Jakuba w Polsce – na przykładzie Drogi Św. Jakuba Via Regia, Peregrinus Cracoviensis*, z. 23/2012 (w druku).
- Muszyński H. J., 2010, *Przedmowa*, [w:] A.M. Wyrwa (red.), *Camino de Santiago. Szkice historyczne do peregrynacji i dziejów kultu św. Jakuba Apostoła Większego*, Lednica.
- Plezia P., 2009, *Droga św. Jakuba: Kroczoza – Przemyśl – Rzeszów – Tarnów – Kraków*, [w:] I. Hodorowicz, F. Mróz (red.), *Pielgrzymi na Drodze św. Jakuba. Przeszołość i teraźniejszość*, Kraków, s. 105–118.
- Plezia P., 2010, *Wiadomości z Drogi, Pielgrzymi z Francji*, Pielgrzymek. Informator Dróg Świętego Jakuba, nr 1(7)/2011, s. 6. *Pomorska Droga św. Jakuba. RECreate – rewitalizacja europejskiego szlaku kulturowego na obszarze Południowego Bałtyku*, <http://www.re-create.pl>.
- Severní větev Svatojakubské cesty*, <http://www.vwv.cz/jakub/scr.php>, dostęp: 28.10.2011.
- Szlak Piastowski – Droga Św. Jakuba*, <http://www.szlakpiastowski.com.pl/go.live.php/PL-H91/droga-sw-jakuba.html>, dostęp: 1.05.2010.
- ULTREIA. Svatojakubská pouť – cesta do Santiaga de Compostela a další pouť*, http://www.ultreia.cz/svatojabuska_cesta/camino-santiago/trasy-v-cechach/praha-cesky-krumlov, dostęp: 28.10.2011.
- Wyrwa A. M., 2009, *Święty Jakub Apostoł. Malakologiczne i historyczne ślady peregrynacji z ziem polskich do Santiago de Compostela*, Lednica–Poznań.
- Zarębski M., b.d., *Via Regia. Polskie Stowarzyszenie Euroopera*, <http://www.euroopera.org/via-regia>, dostęp: 25.10.2011.
- Zittauer Jakobsweg*, <http://www.zittauer-jakobsweg.de/index.php?whl=16000000&lg=pl>, dostęp: 18.10.2011.
- Żytawska Droga św. Jakuba. Droga św. Jakuba Gniezno – Zgorzelec – Praga. Część południowa. Przewodnik pielgrzymy*, Międzynarodowe Stowarzyszenia na Rzecz Drogi św. Jakuba Gniezno – Zgorzelec – Praga, 2010.

DR FRANCISZEK MRÓZ

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Geografii
Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, Instytut Rekreacji i Turystyki

MGR ŁUKASZ MRÓZ

Uniwersytet Jagielloński, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej

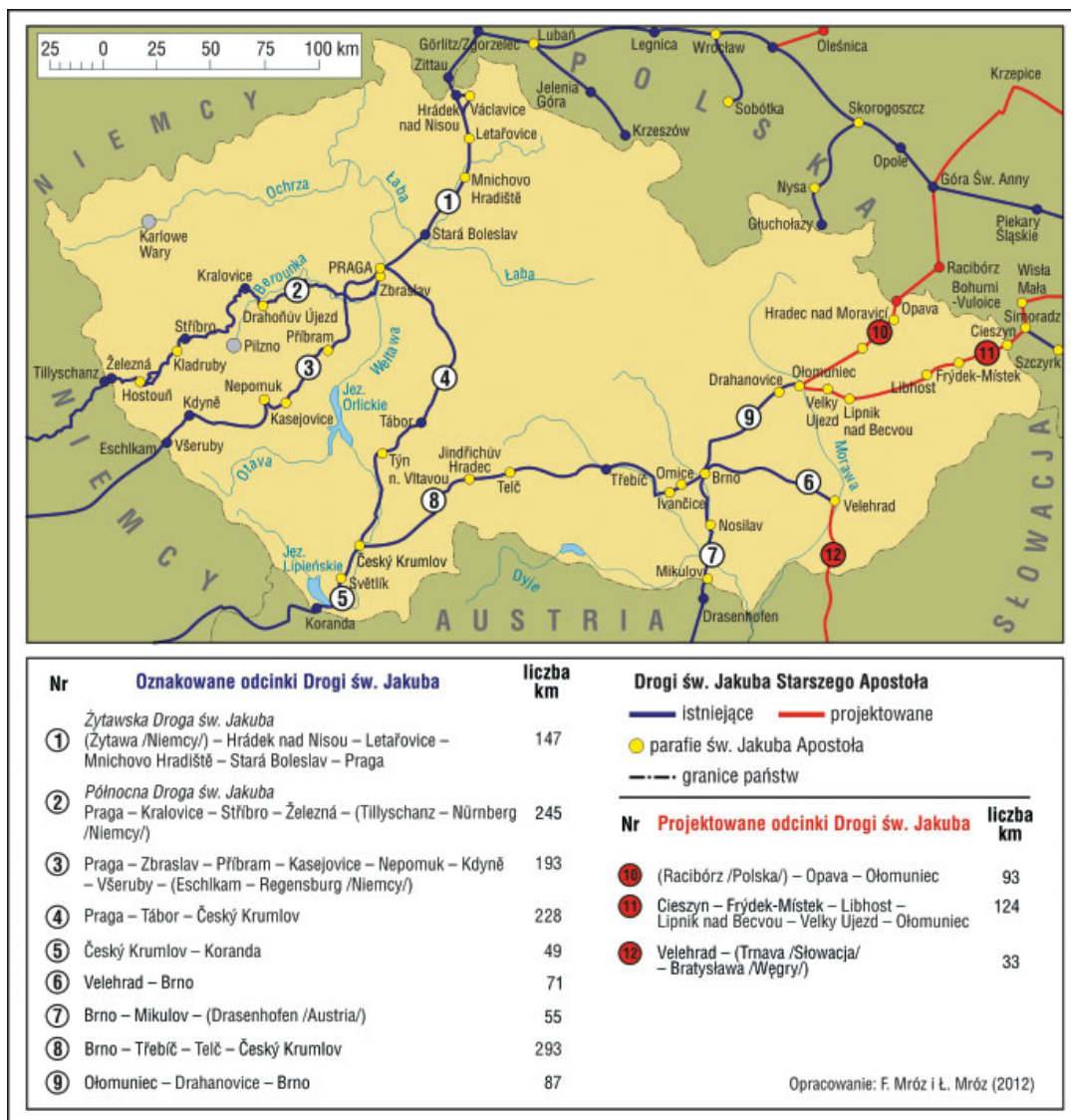
**Geneza i rozwój Drogi św. Jakuba w państwach
Grupy Wyszehradzkiej**

Genéza a vývoj Cesty svätého Jakuba v štátoch Vyšehradskej štvorky

**The Genesis and Development of St. James Route in the Countries
of the Visegrad Group**

Mapa XXIX. Drogi św. Jakuba w Polsce (Cesty sv. Jakuba v Poľsku)

Mapa XXX. Drogi św. Jakuba w Republice Czeskiej (Cesty sv. Jakuba v Česku)

Mapa XXXI. Drogi św. Jakuba w Słowacji i na Węgrzech (*Cesty sv. Jakuba na Slovensku a v Maďarsku*)